

ДОСЛІДЖЕННЯ КИЇВСЬКОГО МІСЬКОГО ТЕКСТУ: ЕВОЛЮЦІЯ І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

RESEARCH OF KYIV URBAN TEXT: EVOLUTION AND CURRENT TRENDS

Телегін В.А.,

*orcid.org/0009-0002-0781-1300**аспірант кафедри східної і слов'янської філології**Київського національного лінгвістичного університету*

В останні десятиліття у науковому полі спостерігається з актуалізація міської проблематики на сторінках дослідницьких робіт лінгвістів, літературознавців, соціологів й філософів, що зумовлено впливом жвавих урбанізаційних процесів, які визначили те, що більшість населення світу нині проживає у містах. Науковий інтерес до осмислення феномену міст у різних аспектах визначає появу нових дослідницьких напрямів у міждисциплінарному науковому полі.

На межі мовознавства, літературознавства й філософії у II пол. XX ст. виникає новий предмет дослідження – міський текст. В українській гуманітаристиці це є досить новий науковий напрям, що лише нещодавно почав своє формування і розвиток.

У поданій науковій статті проаналізовано історію дослідження київського міського тексту у роботах українських дослідників XX – поч. XXI ст. Досліджено контекст виникнення міського тексту як предмету наукових розвідок загалом й появу перших праць на тему київського міського тексту зокрема. Визначено обставини, які сприяли актуалізації міського тексту у роботах науковців.

Доведено, що формування міського тексту як предмету досліджень пов'язано з розвитком структуралізму як наукового підходу у XX ст. Визначено, що для українських науковців ключову роль у розвитку міського тексту як предмету досліджень в українській гуманітаристиці, належить впливу ідей представників Тартуської семіотичної школи – провідного семіотичного центру у СРСР.

Простежено місце і роль київського міського тексту у контексті досліджень міського тексту українських міст. У праці відзначено вагомий внесок дослідників, які розробляли київський міський текст у своїх наукових розвідках. У статті підкреслено те, що більшість робіт з цієї тематики належить до царини літературознавства. Визначено основні напрями аналізу київського міського тексту у роботах останніх десятиліть. Перспектива подальших досліджень вбачається у предметному дослідженні київського міського тексту в окремі періоди.

Ключові слова: міський текст, київський міський текст, образ міста, літературознавство, Тартуська семіотична школа.

In recent decades, in the scientific field, the actualization of urban issues has been observed in the pages of research works of linguists, literary critics, sociologists and philosophers, which is due to the influence of lively urbanization processes, which determined that the majority of the world's population now lives in cities. Scientific interest in understanding the phenomenon of cities in various aspects determines the emergence of new research directions.

On the border of linguistics, literary studies and philosophy in the 2nd century. 20th century a new subject of research is emerging – the urban text. In Ukrainian humanitarianism, this is a fairly new scientific direction that only recently began its formation and development.

The presented scientific article analyzes the history of the study of the Kyiv urban text in the works of Ukrainian researchers of the 20th and early 20th centuries. 21st century. The context of the emergence of the urban text as a subject of scientific research and the appearance of the first works on the Kyiv urban text were studied. The circumstances that contributed to the actualization of the urban text in the works of scientists are determined.

It is proved that the formation of the urban text as a subject of research is connected with the development of structuralism as a scientific approach in the 20th century. It was determined that for Ukrainian scientists, the key role in the development of the urban text as a subject of research in Ukrainian humanitarianism belongs to the influence of the ideas of the representatives of the Tartu Semiotic School – the leading semiotic center in the USSR.

The place and role of Kyiv urban text in the context of urban text research in Ukrainian cities is traced. The work noted the significant contribution of researchers who developed the Kyiv urban text in their scientific explorations. The article emphasizes that the majority of works on this topic belong to the field of literary studies. The main directions of the analysis of the Kyiv urban text in the works of the last decades have been determined. The perspective of further research can be seen in the objective study of the Kyiv urban text in separate periods.

Key words: urban text, Kyiv urban text, image of the city, literary studies, Tartu Semiotic School.

Постановка проблеми: в останні десятиліття у гуманітаристиці дослідження міського тексту поступово виокремлюється в особну міждисциплінарну галузь і набуває дедалі глибшого теоретичного осмислення. Київський міський

текст є одним з найпопулярніших напрямів дослідження міського тексту серед українських науковців. Враховуючи подану популярність, постає питання про історію його формування і рівень дослідженості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття чимало дослідників (Гундорова Т., Боклах Д., Поліщук Я., Левицький В., Ткачук Г., Харлан О.) присвятили свої дослідження різним аспектам міського тексту. Однак все ще залишається невизначеним загальний рівень розробки проблематики київського міського тексту у світлі праць українських авторів.

Виклад основного матеріалу

Міський текст – це досить новий напрям у міждисциплінарних гуманітарних дослідженнях, який виник у II пол. XX. серед дослідників семіотики.

Київський міський текст є локальним варіантом дослідження текстології міського тексту у вітчизняному літературознавстві й лінгвістиці. Подібні локальні варіанти існують в активній розробці науковців щодо інших європейських й українських міст.

Для кращого розуміння специфіки предмета й рівня опрацювання необхідним завданням, на мій погляд, є аналіз історії появи й трансформації досліджень київського міського тексту у вітчизняній науці.

Враховуючи, що такий текст як предмет досліджень виник лише у сер. XX ст., хибним було б, на мою думку, шукати приклади аналізу київського міського тексту у раніші часи. При цьому варто зазначити, що попри відсутність самого терміну «міський текст», ще до сер. XX ст. проводились окремі дослідження на ґрунті аналізу уявлень про місто – суміжних досліджень, скерованих до вивчення того, якими поставали символічні уявлення про місто у світлі культурних пам'яток й історіографії.

У межах подібних досліджень автори найчастіше послуговувались терміном «образ міста» й, користуючись позитивістською літературознавчою методологією, аналізували місце міста у контексті культури й історії через аналіз пам'ятних міфів міського простору й образів.

Досить відомим прикладом подібного дослідження образу Києва є культурологічне есе українського літературознавця і письменника Ю. Липи під назвою «Київ, Вічне місто» [14]. На сторінках праці публіцист проаналізував символіко-знаковий образ Києва крізь призму його історії й актуального йому теперішнього, що знайшло своє відображення в художній літературі й історіографії.

Подібно досить важливою є стаття академіка О. Білецького під назвою «Образ Києва у художній літературі» [3]. У ній знаний науковець подав вельми розлогий перелік пов'язаних з Києвом

текстів різного характеру і часу створення – від літописних билин до сучасних авторів творів художньої літератури I пол. XX ст. Керуючись різними джерелами, автор визначив ключові жанрові і тематичні атрибути текстів про Київ.

Подані вище наукові розвідки є репрезентацією методологічних підходів аналізу міської символіки до появи міського тексту як осібного предмета досліджень.

Головним фактором, що зумовив появу міського тексту як окремого предмету досліджень, був розвиток у міждисциплінарних дослідженнях XX ст. структуралізму (а згодом постструктуралізму) як наукового підходу. Саме у сфері структуралізму була запропонована і згодом запроваджена семіотика як наука про знаки і знакові системи.

У сер. XX ст. у багатьох європейських наукових школах спостерігався посилений інтерес до семіотики. Яскравим свідченням цього є не лише створені у той час праці присвячені семіотичним проблемам, але й заснування у 1960-ті рр. ряду наукових семіотичних інституцій: Міжнародної організації семіотичних досліджень (IASS), Робочого майданчика з семіотики (Arbeitsstelle für Semiotik) і Паризької семіотичної школи.

У СРСР, до якого входила тоді сучасна Україна, місцевим центром семіотичних досліджень став Тартуський університет, довкола якого сформувалась лінгвістична семіотична школа. Представники цієї школи під впливом праць європейських структуралістів (А. Греймас, У. Еко, Д. Ділі) запропонували новий погляд на семіотику, розширивши її використання на міський текст. У такий спосіб була сформована модель аналізу міста як тексту, у центрі якої розташовувалось дослідження не географії чи, скажімо, пам'яток міста, а сукупності уявлень про нього у світлі художніх творів. Відчутних зазнала також методологія, в основі якої відтепер лежав семіотичний підхід з відповідним аналізом знаково-символічних систем у вищезазначеному тексті.

В українській науковій практиці значні зміни у справі дослідження міського тексту відбулись у к. 1990-х рр. – на поч. 2000-х рр. У цей час вперше українські науковці почали залучати до своєї роботи методологічні й джерелознавчі підходи представників тартуської школи на ґрунт текстології українських міст. У такий спосіб з'являлись роботи по аналізу місцевих міських текстів при використанні методології тартуської школи. Вважаємо, що слушно зазначає з цього приводу О. Харлан: «У стихійному і безперервному процесі символічної репрезентації місця

формується більш чи менш стабільна сітка семантичних констант. Вони стають панівними категоріями опису місця і починають по суті програмувати цей процес в якості свого роду матриці нових репрезентацій» [24, с. 109]. Протягом наступних років зусилля дослідників були спрямовані до аналізу подібних локальних міських текстів («сітки семантичних констант») української культури.

Істотну роль для поширення і популяризації у вітчизняному літературознавстві проблематики міського тексту мав культурологічний часопис «І». На сторінках періодичного видання вперше з'явилися міждисциплінарні дослідження міських текстів Львова й ряду інших міст Західної України (зокрема Тернопіль і Коломия) [24, с. 110]. Головною особливістю часопису був тематичний підбір тематики номерів, у межах якого для одного номеру обиралось одне місто, яке досліджувалось у ряді аспектів, зокрема й літературознавчому.

У такий спосіб у 2000-ні рр. в українській гуманітаристиці під впливом кількох факторів сформувався новий предмет досліджень – міський текст. У цей час у міждисциплінарному полі досліджень міського тексту українськими дослідниками були створені праці, присвячені міським текстам різноманітних українських міст. Зокрема були підготовлені наукові дослідницькі роботи про чернівецький [24], донецький [14], харківський міські тексти [25]. На сторінках таких досліджень автори, оперуючи літературознавчими підходами, проводили дослідження окремих аспектів функціонування локальних міських текстів у контексті літературного процесу, знаних особистостей й історичного процесу.

Говорячи про дослідження київського міського тексту, варто зазначити, що цей напрям є найбільш розробленим серед міських текстів українських міст. Ми погоджуємось з думкою Г. Ткачук, яка стверджувала, що дослідження київського тексту української літератури – один із важливих напрямів українського літературознавства [21, с. 83]. Це має прояв у великій кількості праць на тему київського міського тексту, що значно переважає будь-які інші міські тексти в українському літературознавстві.

Однією із перших спроб аналізу київського міського тексту, на мою думку, є стаття Т. Гундорової «У колисці міфу, або Топос Києва в літературі українського модернізму» [6], яке мала важливе методологічне значення для розвитку тематики. Дослідниця, проаналізувавши корпус текстів з української художньої літера-

тури к. XIX – поч. XX ст., порівняла домодерний і модерний київські міські тексти. Найбільша цінність поданої статті літературознавця полягає, в тому, що саме у ній вперше було цілісно проаналізовано київський міський текст певного періоду у світлі української художньої літератури.

У наступні роки спостерігалось зростання зацікавлення до київського міського тексту як предмету досліджень. Як вже було сказано, більшість праць, присвячених міському текстові Києва, належить до царини літературознавчих досліджень. Слід зазначити, що саме у межах літературознавства свого часу виникло поняття міського тексту як сукупності текстів про місто, «надтексту, який сполучає корпус літературних пам'яток» [19, с. 303].

Відтак, на сучасному етапі можна виокремити два основні вектори літературознавчих студій міського тексту Києва: по-перше – теоретична розробка самої категорії міського тексту (структура, елементи, виміри репрезентації тощо) і, по-друге – аналіз міського тексту у контексті творчості авторів у певну епоху.

У межах літературознавчого підходу мовознавці переважно досліджують київський міський текст у творчості осібних авторів. Як слушно зазначила дослідниця О. Філатова: «В українській науці про літературу означений художній феномен [міський текст – Т.В.] розглядається в основному в контексті аналізу історико-літературної проблематики окремого періоду творчості/тенденцій розвитку літератури» [22, с. 154].

До прикладу, у попередні десятиліття було досліджено київський міський текст у творчому доробку ряду українських письменників і поетів, зокрема: В. Підмогильного [7], О. Довженка [8], Т. Шевченка [12] тощо.

Окрім аналізу у межах творчості осібних вітчизняних авторів, київський міський текст досліджується у різних аспектах, які важко було б навіть коротко перерахувати. Для презентації подамо окремі напрями досліджень київського міського тексту, які можна простежити в українській гуманітаристиці протягом останніх 15 років.

Характерна риса подібних досліджень – це зосередженість на одному з аспектів побутування київського міському тексту при досить слабкій розробці теоретичної складової міського тексту як феномену. Варто зазначити, що у питанні методології у більшості з подібних праць використовується літературознавчий підхід. Попри послуговування терміном «міський текст», автори вельми рідко звертаються до методологічного наповнення терміну, запропо-

Окремі напрями дослідження київського міського тексту

Напря́м	Автор	Посилання на список використаних джерел
Української дитячої літератури	Ткачук	[21];
Барокової української літератури	Петренко-Цеунова	[16];
Української літератури 1920-х рр.	Тимошенко	[20];
Українських поетів неокласиків	Зварич	[8];
Сучасної української літератури	Поліщук	[18];
Польських мемуарів сер. XIX ст.	В. Єршов, М. Брацька	[1] [9].

нованого представниками тартуської семіотичної школи.

Значною подією, стала підготовка й опублікування у 2013 р. колективного наукового збірника «Київ і слов'янські літератури». У ньому представлені праці українських й іноземних (зокрема сербських, італійських, польських) дослідників і літераторів присвячених різноманітним аспектам фігурування київського тексту у контексті літератури слов'янських народів. Ця праця на сьогодні є найповнішим збірником матеріалів різного гатунку у питанні київського урбаністичного тексту. Головною перевагою збірки є різносторонність матеріалів, серед яких є як художні твори, так і бібліографічні переліки з історичними і лінгвістичними розвідками.

Серед українських дослідників-літературознавців, які в останні два десятиліття зробили великий внесок у розробку проблематики київського міського тексту варто виокремити двох філологів – В. Левицького і Я. Поліщука.

Скажімо, у статті «Метаміфологія київського тексту» [11] В. Левицький простежив аполлонійство і діонісійство як частину метаміфології київського тексту, а в іншій своїй роботі («Структурні особливості у формуванні київського міського тексту») [13] автор проаналізував циклічну схему міського текстотворення, в якій послідовно змінюються етапи створення знаків, художніх образів і відповідне оформлення міфів міського тексту [13, с. 231].

Своєю чергою відомий український літературознавець Я. Поліщук підготував й опублікував ряд матеріалів щодо дещо інших аспектів київського міського тексту. Наприклад, у своїй праці «Київ як локус культурної пам'яті» (Поліщук, 2010) дослідник проаналізував роль київського локусу у світлі досвіду новітньої української літературної творчості. У статті «Імалогічний вимір Києва у художній літературі новітньої доби» [17] науковець послуговувався формулою міста як «історизації простору».

Висновки. В сучасній гуманітаристиці можна спостерігати жваве використання підходу до міста як тексту. Київський міський текст як предмет дослідження пройшов шлях від зародження самого поняття й методології до активного вивчення у межах сучасного етапу.

На загал варто констатувати, що дослідження міського тексту є міждисциплінарним напрямом: переважна більшість праць написана з погляду літературознавства, а окрім цього міський текст значно рідше досліджують лінгвісти, філософи й історики.

На рівні методології варто визнати панування літературознавчого підходу до аналізу міського тексту розробленого представниками Тартуської семіотичної школи, що можна спостерігати у зрізі наукових розробок останніх десятиліть.

Як показало наше дослідження, київський міський текст найчастіше аналізується у контексті літературного процесу окремих періодів або літературної творчості осібних авторів на матеріалах творів української художньої літератури. Названі напрями є достатньо добре розробленими і представлені десятками статей, дисертаціями й окремими монографіями.

Значно слабше в українській науці останніх десятиліть, як показало наше дослідження, розроблені інші аспекти функціонування київського міського тексту, зокрема теоретична складова міського тексту як лінгвістичного і культурологічного феномену.

Тому варто визнати досить значну незбалансованість у дослідженнях київського міського тексту: при активній розробці у літературознавстві, цей предмет лише подекуди досліджується у межах лінгвістики. По-друге, варто констатувати, що більшість праць, дотичних до цієї проблематики, становлять статті, а не монографії чи дисертації. Це своєю чергою свідчить про значну актуальність і потенціал представленої проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bracka M. Dziewiętnastowieczny Kijów oczami polskich mieszkańców i podróżników: kwestie poetyki miasta w literaturze pamiętnikarskiej. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. 2020. С. 315–326.
2. Айдачич Д. *Київ і слов'янські літератури*. 2013. 600 с.
3. Білецький О. Образи Києва у художній літературі. *Наукова думка*, 1966. С. 539–572.
4. Гусейнова. Місто як палімпсест: до теорії текстуалізації міського простору. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2009. С. 95–100.
5. Гундорова Т. У колиці міфу, або Топос Києва в літературі українського модернізму. *Київська старовина*, 2002. С. 74–82.
6. Дмитренко В. Київський текст Валер'яна Підмогильного. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*, 2011. С. 360–368.
7. Захарчук С. «Я про се нікому в житті не скажу...»: київський текст щоденника Олександра Довженка. *Мандрівець*. 2015. С. 29–34.
8. Зварич В. Творча рецепція образу Києва у поезії українських поетів-неокласиків. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*, 2013. С. 34–38.
9. Єршов В. Київський урбаністичний простір у польськомовній літературі Правобережжя доби романтизму. *Київські полоністичні студії*, 2010. С. 540–544.
10. Левицький В. Метафілологія Київського тексту. *Житомирські літературознавчі студії*. 2013. С. 120–131.
11. Левицький В. Між містом розбійників і містом святих: текстуалізація Києва у творчості Тараса Шевченка. *Філологічні семінари*, 2013. С. 210–216.
12. Левицький В. Структурні особливості у формуванні київського міського тексту. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2010. С. 225–232.
13. Липа Ю. «Київ, вічне місто». *Дзвони*. (8). 1938. С. 317–328.
14. Негодяєва С. «Донецький текст» у рецепції Оксани Забужко. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філол. науки*. № 22 (2). 2013. С. 245–250.
15. Орманжи В. Риси одеського миського тексту в романі Й. Козленка «ТАНЖЕР». *Мова. Література. Фольклор*, (1). 2023. С. 94–100.
16. Петренко-Цеунова О. Столичний статус у «київському тексті» доби бароко: переосмислення старокиївського минулого на початку XVII ст. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*. 2020. № 8. С. 11.
17. Поліщук Я. Імалогічний вимір Києва в художній літературі новітньої доби. *Київ і слов'янські літератури: збірник*. 2013. С. 389–399.
18. Поліщук Я. Київ як локус культурної пам'яті. Досвід новітньої літератури. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 20(207). 2010. С. 100–110.
19. Степанова А. Аспекти изучения городского текста в современном литературоведении. *Філологічні семінари*. (10). 2007. С. 301–308.
20. Тимошенко Т. «Київський» та «харківський» тексти української літератури 20-х років XX століття. *Вісн. ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка*. 2010. С. 36–41.
21. Ткачук Г. Київський текст української дитячої прози. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. (228). 2014. С. 83–86.
22. Філатова О. (2010) Київський «міський текст» 20-х років XX століття: «Анатомія», «Фізіологія», «Психологія». *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. 2010. 23(4). С. 153–161.
23. Харлан О. Міський текст в історичній ретроспективі (Зінаїда Тулуб «Людолови»). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. (20) 2009. С. 106–115.
24. Харлан О. Чернівецький текст у циклі повістей Ірини Вільде «Метелики на шпильках». *Слово і Час : наук.-теорет. журн.* (2). 2008. С. 27–32.
25. Цимбал Я. «Харківський текст» 1920-х років: обірвана спроба. *Літературознавчі обрії*. (18). 2010. С. 54–61.